

Александар РАСТОВИЋ
Историјски институт
Београд

СРБИЈА У ОГЛЕДАЛУ БРИТАНСКЕ ШТАМПЕ ТОКОМ БАЛКАНСКИХ РАТОВА*

Значајну улогу у формирању званичне политике своје владе и Форин офиса, коју је започела шездесетих година XIX века, британска штампа је наставила да игра у првој деценији XX века. То се односило и на Србију и њено виђење у тамошњем државном естаблишменту. И док су британски листови предњачили у осуди Србије након мајског преврата 1903. године и били у одређеној мери критички настројени према њеним територијалним захтевима за време анексионе кризе, дотле је преокрет у презентовању Србије и Срба односно њихово позитивно представљање од стране штампе наступио избијањем Првог балканског рата, а посебно у Другом балканском рату.

Уочи избијања балканског конфликта, Славко Грујић, српски отправник послова у Лондону, послао је неколико извештаја Николи Пашићу у којима је анализирао писање британске штампе о Србији. Ови текстови су веома драгоцени јер на основу њих можемо утврдити трендове писања тамошњих листова. Тако је на пример 3. октобра 1912. Пашић обавештен да је писање британске штампе повољно за Србију, бар утолико што јој се ништа не замере и што се нигде не брани Турска. Једини изузетак је био текст Херберта Вивијана, објављен у *Daily Express*-у у коме је он по старом обичају нападао Србију. Сви листови су се слагали да је тражење реформи, и то озбиљнијих него до тада, оправдано, и да велике силе морају на неки начин гарантовати извођење реформи, али и да се евентуални рат

* Рад настао као резултат рада на пројекту Министарства за науку, технологије и развој *Европски оквири српског националног препорода (1804-1918)*. (Ев. бр. 1435).

локализује.¹ Грујић је неколико дана након отпочињања ратних операција послао Пашићу нови извештај из кога сазнајемо да је на почетку балканског рата савет који су дали *Times* и *Pall Mall Gazette* да листови ћуте о балканским догађајима, прихваћен од *Evening Standard-a*, *Daily Maily-a*, *Daily Telegraph-a*. Антибалканска и протурска расположења међутим изражавао је лист *Standard* и то је посебно дошло до изражаја у тексту објављеном 15. октобра 1912. у којем су нападани балкански савезници јер су без стварних разлога, а само због територијалних експанзија, нарушили европски мир. Уједно, изражавала се нада да ће Турска успети да добро истуче балканске државе и да им пружи заслужену лекцију. Српско гледиште заступали су *The Daily News* и *Leader*. У броју тог листа од 9. октобра, штампан је текст Харолда Спендера, личног пријатеља Гледстона у коме се одговорност за избијање балканског рата баца на велике силе, а нарочито на Енглеску.²

Коначно и 12. октобра, Славко Грујић је обавестио српског премијера о писању ондашње штампе. Тако сазнајемо да се *The Bystander*, један од најугледнијих конзервативних недељника, први отворено и без икаквих резерви изјаснио за балканске државе. У броју од 9. октобра на целој страни је објавио слике српских, бугарских, грчких и црногорских војника са натписом: *Напред хришћански војници*. Објављен је текст под насловом, *Најбоље жеље за успех балканских народа* у коме се објашњавало зашто је на страни балканских држава и изражавала нада да ће балканске државе једном заувек отрести Европу од Турске и пребацити је у Малу Азију. „Само на тај начин биће скинуто са дневног реда европске политике једно мучно питање и тек тада ће се моћи говорити о европском миру.“ Међутим, *Times* и *Pall Mall Gazette* су осудили такво писање истичући да је важно да се енглеско јавно мњење држи резервисано, а да нарочито штампа треба да буде неутрална. Разлог за то су видели у опасности да се балкански рат претвори у општи рат.³ Такво мишљење је било у складу са једним од најважнијих постулата спољње

¹ Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко Одељење, 1912, Фасцикла XI, Досије VIII, Поверљиво број 1616, С. Грујић - Н. Пашићу, 20. IX. 1912. (= АС, МИДС, ПО, Ф, Д, Пов. бр.)

² АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-XI, Д-IX, Пов. бр. 1754, С. Грујић - Н. Пашићу, 2. X. 1912.

³ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-II, Д-VII, Пов. бр. 217; 2163, Посланство Краљевине Србије у Великој Британији - Председнику Министарског савета и министру иностраних дела Краљевине Србије, Николи Пашићу, 29. IX 1912.

политике министра спољних послова, Едварда Греја, који је сматрао да је рат неморално средство спољње политике и да ратне сукобе треба избећи по сваку цену. Иначе, извесно шаренило које су британски листови показивали у писању о Србији током Првог балканског рата, дефинитивно је преокренуто у српску корист током Другог балканског сукоба. Готово сви листови, изузев *Pall Mall Gazette* и *Daily Graphic* писали су са највећим симпатијама о Србији, оптужујући Бугарску да је крива за избијање ратних непријатељстава.

После сјајних успеха балканских савезника над Турском све више је код великих сила сазрела одлука да се status quo не може одржати и да се мора признати фактичко стање на терену, које је ишло у прилог балканских држава. Првобитне изјаве великих сила о томе да се постојеће стање неће мењати устукнуле су пред брзим и величанственим победама које је антитурска коалиција балканских земаља остварила у снажном блицкригу. Својеврсни парадокс је наступио у Великој Британији где је дошло до процепа између владе и становишта, јавног мњења и штампе, који су се једногласно залагали да се балканским победницима признају резултати њихових победа. Таква јединственост јавности и штампе натерала је и владајуће кругове да омекшају и прихвате реално стање, односно заложу се да савезници задрже ослобођене територије. О овом питању најчешће су писали: *Westminster Gazette*, *Daily Telegraph*, *Daily News*, *Daily Mail* и *Times*. Сви су они објављивали текстове, чак и по неколико пута, у корист балканских савезника, промене status quo и признавања резултата рата. Први листови који су у тамошњој јавности лансирани тезу о томе да ће бити немогуће одржати status quo на Балкану, били су *Westminster Gazette* и *Daily News*. У тексту, *Перспектива*, објављеном 15. октобра 1912. године, *Westminster Gazette* је децидно тврдио да је „status quo отишао заувек и да је заједнички интерес свих страна да он треба да буде замењен сталном владом ма какве врсте.“⁴ У међувремену исти лист је објавио текст у коме се сматрало да је „примена принципа Балкан балканским народима једина формула за стварност ако у рату победе Балканци“.⁵

Daily News, који је у почетку балканских сукоба заузео став неутралности, променио га је текстом, *Принципи енглеске политике*

⁴ Преглед стране штампе - Прес биро Београд - 1912, 5. октобар. 1912, *Westminster Gazette*, 15. X 1912, *Перспектива*

⁵ *Српске новине*, 16. октобар 1912, бр. 223, 3.

од 15. октобра. Лист је пледирао да земље које буду балкански савезници освојили не смеју ни у ком случају поново постати део Турске. У тексту се истиче да су изјаве великих сила да неће дозволити промене постојећих граница велика опасност.⁶ О томе да је status quo више немогућ и да то чак признаје и Аустрија, исти лист је писао и 29. октобра 1912.⁷

Дописник *Daily Telegraph-a* из Беча, др Емили Дилон, који је био познат по ненаклоњености Србима и балканским савезницима, у два наврата, и то 19. октобра и 4. новембра износио је мишљење да status quo после рата неће моћи да се одржи. У бриљантном и аналитичком тексту, *Европа и интервенција* указао је на то да ће балкански савезници водити рат до краја и тражити да им се признају све освојене земље.⁸

Daily Mail је такође исказивао снажне симпатије за циљеве балканских држава у Првом балканском рату, а противљење очувању status quo. У тексту, *Енглеско јавно мњење и status quo*, од 19. октобра, истицало се да европска дипломатија почиње да дотерује своје идеје према новим приликама које је створио пораз турске војске на бојном пољу. Посебно се подвлачило да велике силе више не инсистирају на одржању status quo у Македонији. Лист је сматрао да „ако балкански савезници победе са својом снажном војском од милион људи нико их не може спречити никаквим нотама или протоколима да располажу својом добицима. Планови о подели Балкана изражени у неким европским круговима само су безвредна хартија у случају да балкански народи не пристану на њих или бар ако у недостатку тог пристанка Европа није спремна да предузме кораке и употреби силу“.⁹

Овај лист не само да се залагао за измену status quo већ је 20. октобра у тексту, *Нова глава у светској историји* критиковао енглеску владу што се противи признавању победа балканских савезника, истичући да „енглески народ не може да допусти ни за један

⁶ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 17. октобар 1912, *Daily News*, 15. X 1912.

⁷ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 17. октобар 1912, *Daily News*, 29. X 1912.

⁸ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 8. октобар 1912, *Daily Telegraph*, 19. X 1912.; Преглед стране штампе- Прес биро Београд-1912, 24. октобар 1912., *Daily Telegraph*, 4. XI 1912, Европа и интервенција.

⁹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 23. октобар 1912, *Daily Mail*, 19. X 1912, Енглеско јавно мњење и статус кво

тренутак акцију своје владе која би балканским народима отела плодове њихових огромних жртава. Енглески народ признаје да је status quo мртав и сахрањен и види да би била колосална грешка покушати успоставити турску управу која пропада у ватри и масакру на земљишту које је храброшћу балканских држава ослобођено вековног ропства.“ У тексту се истицало и да „никаква дипломатија не може поново саградити пропалу грађевину коју су срушили топови победника, а европска конференција би само продужила зло и стање које је довело у очај балканске државе које су један фактор на који се мора рачунати у новој Европи“.¹⁰

У штампи на британском острву као и у званичној политици владало је велико изненађење које се граничило са сензацијом због брзих и сјајних победа српске војске у Првом балканском рату. Без изузетка о томе су писали сви листови, а посебно *Times* и *Daily Telegraph*, који су то чинили на објективан начин и с великом дозом наклоности према Србији. *Times* је донео три велика чланка у коме су се описивали успеси њене војске у ослобођењу Скопља и Куманова. У уводном тексту, *Пад Скопља* истицало се да су „Срби после пет векова поново мачем заузели своју стару престоницу. Цео тај приказ је представљао један од најдраматичнијих догађаја у свакој историји“. Аутор чланка је сматрао да су Срби стекли поштовање Европе својом великом храброшћу и непоколебљивом вековном верношћу старим и славним традицијама свог народа. На крају се констатовало да су поразом код Скопља Турци у Македонији доведени у веома опасан положај.¹¹ И 23. октобра *Times* је објавио уводни чланак, *Улазак краља Петра у Скопље*, где је анализирао српски успех у узимању тога града. Текст се одликовао великом наклоношћу због уласка војске у Скопље. Аутор чланка је писао да је „краљ Петар ушао тријумфално у Скопље где га је становништво дочекало титулом ослободиоца. Пет векова несреће није могло да убије српски дух. Српско освајање Скопља је много снажнија и одлучнија чињеница него све друго.“ Поздрављала се и прокламација краља да ће се муслиманима признати иста права као и Србима.¹² Исти лист је

¹⁰ Преглед стране штампе - Прес биро Београд -1912, 24. октобар 1912, *Daily Mail*, 20. X 1912, Нова глава у светској историји.

¹¹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 17. октобар 1912, *Times*, 15. X 1912, Пад Скопља.

¹² Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 24. октобар 1912, *Times*, 23. X 1912, Улазак краља Петра у Скопље.

26. октобра 1912. донео и текст *Кумановска битка*, у коме се истичало да је „та битка била много крвавија него што се у први мах мислило. Било је тренутка када су се у страшном сукобу у првим редовима зарађене стране уместо пушкама бориле ножевима прса у прса. Кумановска битка је показала плод прошлих векова велику мржњу зарађених страна, а која сада налази израза на Балкану.“¹³

Детаљан опис српског уласка у Скопље и значаја његовог пада у српске руке дат је и на страницама *Daily Telegraph*-а, 15. октобра у тексту, *Пад Скопља*. Текст је обиловао симпатијама за Србију и њене војнике. Лист констатује да је „српско оружје извршило једно дело достојно било које европске војске. Свет који гледа споља на ову прву фазу страховите борбе на Балкану још можда није схватио пуну драмску важност те борбе.“ Анализирајући српску војску и разлоге њеног успеха, новинар истиче да је Србија дала више од петине свог годишњег буџета на одржавање војске која се бриљантно показала у Македонији. „Општа војна обавеза строжије примењена у Србији него и у једној другој војничкој држави на континенту начинила је од сваког Србина војника који је имао бољу храну и смештај него војници великих сила. Њихова војна спрема и опрема су дотеране на такав степен савршенства да су зачудиле странце који су посматрали ток борбе.“¹⁴

Британски листови су исцрпно писали о проблему српског изласка на море и источним албанским границама. Своје прилоге о томе најчешће су објављивали: *Daily Mail*, *Westminster Gazette*, *Times*, *Daily Telegraph*, *Daily News*, *Pall Mall Gazette*, *Standard* и *Morning Post*. Њихово третирање ових питања било је разноврсно. Највећи број чланака био је негативно настројен према српским захтевима. Британска штампа је од 12. новембра 1912. почела да објављује прилоге чија је основна порука гласила да су српске претензије на Приморју локално питање због кога није вредно водити општи рат. Одмах после оваквих текстова долазили су чланци у којима су српски захтеви подржавани и брањени, а најмање је било натписа информативно-неутралне оријентације. Највише таквих текстова објављивао је *Daily Mail*. Једини текст у коме је Србија нападнута због својих прекомерних амбиција, овај лист је објавио 26. новембра под

¹³ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 15. октобар 1912, *Times*, 26. X 1912, Кумановска битка.

¹⁴ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 17. октобар 1912, *Daily Telegraph*, 15. X 1912, Пад Скопља.

насловом, *Повећане српске амбиције*. У чланку је снажно нападнут захтев Николе Пашића, објављен у *Times*-у, да Србији треба да припадне део албанске обале од Љеша до Драча са земљиштем које би обухватало целу средину Албаније. Аутор текста је сматрао да је врло битно да пријатељи и заштитници Србије убеди краља Петра да његова земља за те своје амбиције не може добити помоћ ни од кога и да се не може дозволити европски конфликт једино због ње.¹⁵ И *Daily News* је експлицитно био против српског јадранског пристаништа у тексту публикованом 17. новембра у којем се истицало да Енглеска јасно треба да каже да неће улазити у рат због српског тражења луке на Јадрану.¹⁶

Занимљиво је да је једино *Times* објавио подједнак број прилога у коме су нападане и брањене српске територијалне аспирације на Јадрану, али и писано без изношења јасних вредносних судова. Тако је на пример у два чланка објављена 9. новембра, овај лист упознао своје читаоце са тиме да Срби највише желе да добију излаз на Јадран и то или луку Драч или Сан Ђовани ди Медуа. Такође се упозоравало на то да су војни успеси дали повода великом броју шовинистичких официра да одржавају уверење о могућем и јуначком отпору према Аустрији, али да таква политика има мало заступника у одговорним српским круговима.¹⁷ У два текста објављена истог дана, 19. новембра, редакција *Times*-а је критиковала Србију због њене неумерености у погледу територијалних аранжмана и позивала је да не провоцира Аустрију.

У уводнику, *Пут ка миру*, истицало се да Срби нису показали нимало скромности после својих победа као што је случај са Бугарима. Њихове аспирације су признали сви и најближи суседи, али њихово остварење не треба тражити на жесток и провокативан начин. Лист напомиње да су европске земље вољне да допусте да се српске тежње задовоље у извесним границама и када дође за то време, али да не желе да буду увучене у општи рат због жеља које су пренагљене. На крају текста, Србија је упозорена да Велика Британија неће

¹⁵ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 15. новембар 1912, *Daily Mail*, 26. XI 1912, Српске повећане амбиције.

¹⁶ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 28. новембар 1912, *Daily News*, 17. XI 1912.

¹⁷ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 29. октобар 1912, *Times*, 9. XI 1912.

допустити да буде увучена у конфликт због једног локалног неспоразума који би се врло лепо могао решити у корист мира.¹⁸

Ипак и *Times* је приредио неколико новинских прилога који су заступали право Србије да добије територијалне надокнаде. Овај лист је 27. новембра писао да је Србија напредна земља и да с разлогом тражи слободан излаз на Јадранско море за своју трговину, с обзиром на то да јој то њене победе дозвољавају. Новинар *Times*-а је истицао да „сви сматрају да је за српску трговину потребан излаз и да он треба да буде повезан са српским земљиштем једним коридором или специјалном железничком пругом, која би Србију везивала са пристаништима и где би имали нарочитих олакшица, али без суверенитета. То мишљење дели и Енглеска која не жели да Србија буде потиснута, већ само жели да она своје тежње изнесе мирно и у zgodном моменту.“¹⁹ У тексту, *Један пледоаје за Србију*, штампаном 6. јануара 1913. новинар *Times*-а полемише са аустријским залагањима за стварање велике Албаније и констатује да се ниједан савезник није борио с већом храброшћу нити тако лепо допринео заједничком успеху као што су то учинили Срби. Међутим, изражавало се страховање да ће они бити лишени свега осим једне сразмерно мале измене границе, ако би се усвојила великоалбанска идеја. Стајући отворено на страну Србије, аутор текста упозорава да не „може бити у интересу Европе да Србију убудуће пече осећање несносне неправде која јој је намерно учињена ради једне државе чији становници тек треба да докажу да су способни за дисциплинован живот. Пристајући на решење Европе по питању јадранског пристаништа Србија је дошла до крајњих граница трпељивости.“²⁰

Сумирајући балканску ситуацију, *Westminster Gazette* је 9. новембра 1912. изнео предлог да се Србији додели једно јадранско пристаниште, а у замену за то Аустрија треба да утврди своје трговинске односе са целом балканском лигом. Тако би Срби били осигурани трговинским односом са Аустријом и уједно остали у заједници са лигом, а она задовољила своје економске тежње.²¹

¹⁸ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 9. новембар 1912, *Times*, 19. XI 1912, Пут ка миру.

¹⁹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 15. новембар 1912, *Times*, 27. XI 1912.

²⁰ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 28. децембар 1912, *Times*, 6. 1. 1913. Један пледоаје за Србију.

²¹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 30. октобар 1912, *Westminster Gazette*, 9. XI 1912.

Daily Telegraph се према српским територијалним проширењима у Приморју углавном односио негативно. Тако је на пример 12. новембра 1912. у уводном чланку изнета оцена да српско питање није вредно да се због њега изазове општи конфликт, односно да није вредно европског рата.²² Међутим, у уводном чланку од 14. новембра редакција истог листа је признала да су захтеви Србије оправдани.²³

Standard је 21. новембра донео уводни чланак о балканској ситуацији где је заузет критички став према српским територијалним ревандикацијама. Осврћући се на односе Аустрије и Србије, аутор текста је сматрао да „Беч није заузео непомирљив став према Србији и да ће пристати да она добије луку на Јадрану с једним узаним неутрализованим земљиштем кроз који би пролазила железница која би повезивала ту луку са Србијом. Ако она буде истрајавала на својим захтевима надајући да ће у спор увући и Антанту то је погрешан потез. Велике силе су је већ опоменуле да од њих не очекује помоћ ако буде срљала у сукоб са Аустријом. Србија ће после рата добити тако много да не треба да ризикује свој положај тиме што ће одбијати компромис који ће јој дати више него што се и ма који њени грађанин само могао и надати пре неколико недеља.“²⁴

Коначно и *Morning Post* је писао о српским територијалним амбицијама на Јадрану. Уводни чланак објављен 21. новембра 1912. истицао је да „српска влада треба да посматра ситуацију не само са свог гледишта о томе шта жели него и са позиције шта је могућно постићи. Њени државници треба да узму у обзир и опште услове европске политике.“ Констатујући да народи западне Европе и Русије имају много симпатија за српске жеље, истицало се да су оне ипак само осећање а не јак политички мотив. „Ниједна европска сила и њени народи не желе рат и свим тим народима питање јадранске луке је далеко и страно да би због тога могла да им се загреје крв. Британска влада неће ниједан метак испалити било да помогне Србији да добије луку било да је спречи да то не оствари“. На крају текста

²² Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 2. новембар 1912, *Daily Telegraph*, 12. XI 1912.

²³ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 4. новембар 1912, *Daily Telegraph*, 14. XI 1912.

²⁴ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 12. новембар 1912, *Standard*, 21. XI 1912.

Србији је саветовано да умери своје захтеве.²⁵ Само десетак дана касније, исти лист је објавио нови текст који је био сушта супротност претходном. Аутор чланка је тврдио да је српска жеља за јадранском луком природна.²⁶

У погледу српског потраживања Пећи, Призрена, Ђаковице и Дебра, британски листови су доносили или негативне текстове или оне информативне природе без експлицитног изјашњавања за или против. *Daily Telegraph* је 15. марта 1913. донео текст под насловом, *Будућност Албаније*, иначе објективно интониран, где су представници српског пресбиороа демантовали нека тврђења која је др Емили Дилон изнео у једном од ранијих бројева овог листа заступајући албанска права на Ђаковицу. Српски пресбиоро није демантовао тврдње да у Ђаковици има 4100 албанских наспрам двадесет седам српских кућа, али се напомињало да „Ђаковица никада није била саобраћајно везана за Албанију од које је одвојена природном границом. Земљиште око града је српско и чине га имања манастира Дечани“.²⁷

Британски листови нису све време трајања Првог балканског рата писали само у позитивном контексту о Србији. Било је доста текстова у коме је она и снажно критикована. Тако на пример када се десила чувена афера са нестанком аустријског конзула Прохаске у Призрену, целокупна штампа је нападала Србију, посебно јој пребацујући што спречава преписку Аустрије с конзулом, што је било противно међународном праву.²⁸

Поносна на поштовање принципа слободног и објективног новинарства и осетљива на притиске политичке или било које друге природе, британска штампа је оштро реаговала на појаву цензуре штампе у Србији. На такву појаву указивали су ратни дописници *Standard*-а и *Morning Post*-а који су извештавали с балканског ратишта. *Standard* је у свом броју од 8. новембра 1912. године, објавио два текста у коме је Србија жестоко нападнута због наметања цензуре извештавања из ратне зоне дејстава у Македонији. Љут на српске

²⁵ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 12. новембар 1912, *Morning Post*, 21. XI 1912.

²⁶ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 25. новембар 1912, *Morning Post*, 30. XI 1912.

²⁷ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 4. март 1913, *Daily Telegraph*, 15. III 1913. *Будућност Албаније*.

²⁸ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-И, Д-II, Пов. бр. 4154, С. Грујић-МИД-у, 7. XI 1912.

власти због цензуре која се спроводила над ратним извештачима новинар је написао да Србија од свих пет балканских савезника најгоре поступа са новинарима. Пожалио се да је мало тога видео на терену, а да по питању војних ствари није био у стању ништа да потврди. Описујући стање у Врању, аутор чланка истиче да се тамо налазе главна краљевска команда и затвор за шездесет несрећних новинара који су заједно одсели у бедном хотелу са резервним и активним официрима, поповима, сељацима и престолонаследником. Тамо су се шетали, пушили, јели, проводили слободне сате. Најинтересантији догађај дана је трка и грабеж за храну јер остале новости новинар није могао да скупи и пошаље. Војска је била двадесет миља удаљена од хотела и новинари нису могли да дођу у додир с њом. Било је дозвољено писање писама али су она морала да буду показана цензору који је одбацивао све важне и интересантне информације. Строгост цензуре огледала се и у забрани фотографисања војске.²⁹ У истом броју листа објављен је још један текст, *Потврда страхота*, у коме се упозоравало да су српске власти забраниле новинарима да иду с војском да би спречиле да се прича шта се тамо дешава.³⁰

Вести о наводним покољима Албанаца од стране српске војске изазвале су посебну пажњу штампе која је у овом случају подлегла изазовима сензационализма и гласина, често само преносећи такве информације без провере или редакцијског ограђивања. О томе су писали: *Daily Chronicle* и то искључиво у негативној конотацији, *Times* који је објавио подједнак број објективних и некритичких текстова, док је *Daily Telegraph* имао један позитиван текст у коме се одбацивала теза о српским злочинима, три критички обојена натписа и два чланка која су била неутрална.

Угледни *Times* је у својим текстовима покушавао да направи симетрију у извештавању о зверствима над Албанцима, истовремено објављујући вести у којима су Срби представљани као кривци, али и ослобађани од оптужби за наводне злочине над Албанцима. Карактеристичан је текст, *Кампања свирепости*, објављен 18. јануара 1913. у коме су Срби оптужени да су у североисточној Албанији побили двадесет пет хиљада Албанаца, али је такође истакнуто да је у

²⁹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 1. новембар 1912, *Standard*, 8. XI 1912.

³⁰ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1912, 1. новембар 1912, *Standard*, 8. XI 1912, *Потврда страхота*.

балканском рату било ужасних ексцеса које су починиле све стране. Лист је тражио формирање једне непристрасне европске комисије која би утврдила истину.³¹

И док су енглески листови у Првом балканском рату још задржали извесну дозу резерве према Србији и њеним спољнополитичким циљевима, Други балкански рат дефинитивно је означио почетак нове перцепције српског питања у тамошњој јавности и штампи. И током овог периода написан је и објављен и понеки негативни чланак или коментар, али они нису били онаквог интензитета и малициозности као раније. Иначе о сукобу дојучерашњих савезника извештавали су: *Times*, *Daily Telegraph*, *Pall Mall Gazette*, *World*, *Daily Chronicle*, *Morning Post*, *Daily Graphic*, *Standard*, *Daily Mail*, *Westminster Gazette*, *Daily Express* и провинцијски *Manchester Guardian*.

Британска штампа је већ на почетку Првог балканског рата уочила да међу савезницима, а посебно између Србије и Бугарске, постоје велике разлике и да је само питање времена када ће оне свом својом жестином избити на видело. Како је рат одмицао заиста су несугласице биле све израженије и почев од априла 1913. листови на британском острву свакодневно су о њима извештавали. Посебно опширно о тој проблематици су писали *Times* и *Daily Telegraph* и то фактографски, без дубљег улажења у позадину конфликта. Они су само објављивали вести да сукоби постају све израженији.

Times је у чланку од 1. априла констатовао да су се бугарски новинари и политичари озбиљно огрешили о балканску ствар својим неумереним изјавама. У тексту је објављена и вест да ће Бугарска повести антисрпску пропаганду објављивањем публикација које садрже оптужбе против Србије.³² У броју од 21. априла, *Times* је донео текст Џејмса Баучера под насловом, *Озбиљна ситуација* у коме се упозоравало да односи Србије и Бугарске постају сваким даном све критичнији, при чему је Србија објавила да више не признаје важност Уговора из 1912. Баучер је извештавао да је немогуће предвидети како ће се спор завршити, али је подвукао да се „српска влада неко време колебала али је на крају попустила пред жељама војске која тражи да Србија остане у свим крајевима који су војно заузети

³¹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 8. јануар 1913, *Times*, 18. I 1913. Кампања свирепости.

³² Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 2. април 1913, *Times*, 1. IV 1913.

и да жели заједничку границу са Грчком“.³³ Баучер је и у својим текстовима од 9. и 12. јуна 1913. известио читатељство у Лондону да „нестрпљење бугарских политичара и јавног мњења непрестано расте, да се повећава огорченост Бугара према Србима и Грцима због великог броја избеглица које долазе из Македоније бежећи од савезничких зулума и да су односи савезника постали толико затегнути да је немогуће да више заједнички раде на конференцији у Лондону“.³⁴ Неколико дана пред почетак ратних сукоба, послао је извештај у коме је резигнирано констатовао да више нема никаквог изгледа да ће спор Србије и Бугарске бити решен компромисом и да се ситуација може једино спасити интервенцијом европског концерта. Међутим, мислио је да ће се рат ако до њега дође, тешко локализовати.³⁵

И *Daily Telegraph* је помно пратио све неспоразуме Срба и Бугара који су сваким даном постајали све озбиљнији. Анализирајући савезничке односе у погледу деобе земљишта, у тексту од 17. априла 1913. се прецизирало да је српско-бугарска свађа озбиљнија од спора између Бугарске и Грчке око Солуна и да Бугарска неће пристати на арбитражу у спору са Србијом већ ће insistирати на испуњавању територијалне конвенције из 1912. Лист је упозоравао да је Бугарска спремна да се ратом избори за спорне области.³⁶ Да су Бугари озбиљни у својим намерама потврђивао је и разговор који је новинар листа имао са једним бугарским дипломатом у Бечу који је изјавио да „његова земља још чека да види хоће ли Србија одбити евакуацију земљишта која по Уговору припадају Бугарима, и да ће ако то не учини, његова земља без објаве рата послати војску да запоседне те области“.³⁷ О првим ратним чаркама балканских савезника исти лист је известио 29. априла. Према најповерљивијим српским изворима новинар је сазнао да је 10. априла једна бугарска дивизија напала српску пешадијску бригаду на удаљености тридесет

³³ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 10. април 1913, *Times*, 21. IV 1913, Обилна ситуација.

³⁴ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 30. мај 1913, *Times*, 9. VI 1913.; Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 2. јун 1913. *Times*, 12. VI 1913.

³⁵ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 13. јун 1913, *Times*, 22. VI 1913.

³⁶ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 8. април 1913, *Daily Telegraph*, 17. IV 1913.

³⁷ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 10. април 1913, *Daily Telegraph*, 21. IV 1913.

пет километара од Битоља. После вишесатних борби, Срби су се повукли из једног села, али је преко ноћи дошло појачање у дивизијској артиљерији и два пука пешадије су рано ујутру започели офанзиву одбацивши Бугаре и гонећи их четрдесет километара. Новинар је констатовао да се у борби испољила сва мржња између два народа.³⁸

Daily Telegraph је у тексту од 26. маја исте године, испољио свој пробугарски став и прекинуо до тада објективно извештавање британских листова о тој проблематици. Лист је јавио да између Београда и Атине постоји једна врста пакта против амбиција Софије и изразио разумевање за становиште Бугара иако није био вољан да га у потпуности одобри. Пренет је бугарски став о томе да су они поднели највећи терет у рату против Турске и да су главне битке вођене у југоисточној Тракији, где су се бориле њене трупе. Истовремено, Срби и Грци су имали лак задатак да тријумфују над једном незнатном непријатељском силом. Лист је сматрао да је велики део територије Македоније бугарски по раси и афинитету, а посебно крајеви од Сереза до Егејског мора и око Дrame. Аутор текста је изражавао наду да ће амбасадори сила брзо прекинути спорове међу савезницима и узети ствари у своје руке.

„Свет је до краја заморен балканским борбама и једина брига Европе је да нађе најкраћи и најпоузданији пут ка обезбеђивању мира“, закључује се на крају текста.³⁹

Листови као што су *Pall Mall Gazette*, *Times*, *Daily Cronicle*, *Daily Telegraph*, *Morning Post*, *Daily Graphic*, много су писали о српским захтевима за поделу спорних територија и ревизију савезничког уговора. Њихово гледиште је било углавном подударно са српским амбицијама, мада је било и критички усмерених текстова као што је случај са писањем *Daily Cronicle* и *Daily Graphic*, који су Србију нападали на најжешћи начин.⁴⁰ *Pall Mall Gazette* је у неколико објављених текстова током маја и јуна 1913. саветовао Бугарску да би требало да учини извесне концесије Србији, уместо што инсистира на испуњавању сваког слова једног Уговора који никада не би

³⁸ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 20. април 1913, *Daily Telegraph*, 29. IV 1913.

³⁹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 15. мај 1913, *Daily Telegraph*, 26. V 1913.

⁴⁰ АС, МИДС, ПО, 1913, Ф-VIII, Д-VI, Пов. бр. 4318, Посланство Краљевине Србије у Великој Британији - Председнику Министарског савета и министру иностраних дела Краљевине Србије Николи Пашићу, 4 / 17. VI 1913.

био потписан у постојећој форми да је било могуће предвидети догађаје.⁴¹

Times се од свих британских листова највише бавио питањем ревизије Уговора и анализом српских територијалних захтева у спорним зонама Македоније. У тексту, *Обавезе Бугарске према Србији* објављеном 29. маја 1913. пренет је Пашићев експозе у скупштини о српско-бугарски односима, при чему се истицало да је „он својим снажним и лако разумљивим говором изнео разлоге због којих Србија тражи ревизију Уговора са Бугарском.“⁴² Српску позицију *Times* је бранио и у чланцима публикованим 8. и 20. јуна. У њима се истицало да је „природно да је Србија због своје изолованости од мора, присиљена да се много више руководи економским обзирима него етнографским и географским и да је за Грчку и Србију од нарочите важности да имају заједничку границу“. Лист је такође апеловао на Европу да пружи Србији некакву накнаду, напомињући да јој је потребан излаз на море.⁴³ Ипак и *Times* је, пре свега захваљујући писању Баучера и његовој бугарофилској оријентацији, у два маха, 24. маја и 10. јуна, штампао текстове у којима су исказиване изразите симпатије за бугарску страну. Баучер је том приликом писао да „Бугарска никада неће напустити области у Западној Македонији које јој по Уговору са Србијом припадају. У том питању целокупан народ је једнодушан“. Баучер је истицао да су те „покрајине најчистији бугарски крајеви у Македонији. Ако Србија продужи да држи те крајеве у својој окупацији онда је сукоб неизбежан.“⁴⁴ Занимљиво је да је Баучер у свом извештају који је послао 25. маја описујући све већу ратну грозницу у Софији написао и да су спремни „војни планови не само за заштиту престонице већ за целу једну кампању“. Тиме је он практично потврдио да су се Бугари одавно припремали како би први отпочели ратна дејства против Србије.⁴⁵ Тих недеља и *Morning Post* и *Spectator* су износили мишљење да Срби имају право на неку накнаду за напоре и успехе, а који нису били предвиђени Уговором.

⁴¹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 6. април 1913, *Pall Mall Gazette*, 15. IV 1913.

⁴² Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 1. јун 1913, *Times*, 29. V 1913, *Обавезе Бугарске према Србији*.

⁴³ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 27. мај 1913, *Times*, 8. VI 1913.; Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 10. јун 1913, *Times*, 20. VI 1913.

⁴⁴ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 15. мај 1913, *Times*, 24. V 1913.

⁴⁵ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 15. мај 1913, *Times*, 25. V 1913.

Изненадни и муњевити напад Бугарске на Србију 30. јуна 1913. године, који је означио отпочињање Другог балканског рата, наишао је на велики публицитет у британским листовима. *Daily Telegraph*, *Morning Post*, *Standard*, *Times*, *Daily Mail*, *Westminster Gazette*, *Pall Mall Gazette* су се такмичили ко ће домаћој јавности што пре саопштити ексклузивну вест о ратним операцијама и ситуацији на балканском ратишту и на тај начин остварити што бољи тираж. Њихови извештаји, коментари и чланци о новом рату на Балкану одисали су симпатијама и наклоношћу према Србији. Изузетак је био *Times* чији су текстови били или неутрални или су заступали бугарско виђење тадашње ратне стварности.

Daily Telegraph је 7. јула објавио два ратна извештаја свог специјалног дописника из Београда, Ашмида Бартлета. У првом тексту који је редакција насловила са *Београдске приче*, истицало се да је доказано да су препад извршили Бугари и резимирао учинак српске војске. Бартлет је тврдио да су Срби у бољем стратегијском положају него Бугари.⁴⁶ У другом чланку се подвлачило да „са ратишта стижу само добре вести, да су српски рањеници добро расположени и да верују у победу“.⁴⁷

Times је преко Дејвида Баучера редовно извештавао своје читаоце о току ратних операција. На жалост његови текстови су најчешће били једностранни с обзиром на то да је преносио само бугарске изворе информација о ратним дејствима, а често се дешавало да су били чак и неистинити. Он је лансирао и вест о томе да су бугарске снаге продрле дубоко у Тимочку крајину и освојиле Неготин, Зајечар, Књажевац и Алексинац. Када су Срби заузели Кочане, то по њему није значило бугарски пораз, већ повлачење из стратегијских разлога.⁴⁸ Ипак у тексту од 10. јула разочарано је морао да призна да се „Бугарска налази пред потпуним сломом, односно да она од 1885. када јој је краљ Милан објавио рат никада није била у тежој кризи, али и да се на све те тешкоће у Софији гледа са хладнокрвношћу и одлучношћу“. Баучер закључује да „тамо нико не сумња у коначни исход и велике жртве које изискује рат приносе се добровољно и ве-

⁴⁶ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 25. јун 1913, *Daily Telegraph*, 7. VII 1913.

⁴⁷ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 29. јун 1913, *Daily Telegraph*, 7. VII 1913.

⁴⁸ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 25. јун 1913, *Times*, 7. VII 1913.; Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 30. јун 1913, *Times*, 9. VII 1913.

село, а на будућност се гледа прибрано“.⁴⁹ Због таквог неискреног писања и улепшавања ствари у корист Бугара, редакција *Times*-а је била принуђена да ангажује посебног дописника из Скопља, што је резултирало објективнијим и истинитијим презентовањем чињеница у објављеним текстовима.

О успесима српске војске и поразу Бугара писао је и *Daily Mail* 5. јула 1913. Лист истиче да су Бугари учинили велику погрешку када су спорно питање са Србијом и Грчком хтели да реше за давањем изненадног и неочекиваног ударца њиховим војскама. За рат су оптуживани надменост и превелики захтеви Бугара.⁵⁰

Британска штампа се веома исцрпно бавила и питањем одговорности за почетак Другог балканског рата. У највећем броју текстова које су објављивали *Morning Post*, *Daily Mail*, *Times* и *Daily Chronicle*, истицала се бугарска одговорност за отпочињање непријатељстава, док се само у једном чланку *Morning Post*-а кривица свалјивала на српску страну. О томе је писао и Славко Грујић 5. јула 1913. у извештају који је послао Пашићу. Том приликом је напоменуо да је британска штампа скоро једнодушна у оценама и коментарима о Другом балканском рату и његовим узроцима. „Они непрестано користе термине гнусан и одвратан рат и скоро сви се слажу да је Бугарска изазвала рат.“⁵¹ Иначе Грујић је фотографске снимке и превод наредбе бугарској војсци о нападу на српске трупе предао Форин офису и послао свим већим британским листовима и агенцијама које су они у својим дневним издањима 12. јула 1913. и објавили. Неки, као на пример *Times*, донели су текст у целини, неки су поред текста објавили и слике, а многи су у уводним чланцима и поменули тај доказ о бугарском нападу. Грујић констатује да „више нема у Енглеској листа који не окривљује Бугарску за напад. То чине и они листови који су до тада били на страни Бугара. Доказани бугарски напад, обим свирепости које су починиле њихове трупе и потпуни слом бугарског удара проузроковали су важан преокрет у расположењу штампе која сада једногласно осуђује Бугарску и истиче њен мучки напад и неуспех. Њихов закључак је да ће Бугарска сада

⁴⁹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 30. јун 1913, *Times*, 10. VII 1913.

⁵⁰ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 25. јун 1913, *Daily Mail*, 5. VII 1913.

⁵¹ АС, МИДС, ПО, 1913, Ф-ХИХ, Д-IV, Пов. бр. 4519, С. Грујић - Н. Пашићу, 22. VI 1913.

морати да Србији и Грчкој учини веће територијалне уступке него што су оне до тада тражиле.⁵²

У својим текстовима од 3. и 12. јула и *Times* је кривио Бугарску да је одговорна за отпочињање ратних непријатељстава са Србијом. Лист констатује да је „Бугарска с предумишљајем и планом и извршила напад на Србију“ и сматра да је тешко прихватити тезу да је јак, истовремени и огроман напад могао бити изведен на личну одговорност генерала на бојном пољу. За тај мучки напад се каже да је изведен са „тврдоглавом первезношћу“.⁵³

Иако је одговорност за избијање рата приписивана бугарској страни у британским листовима се није са највећим симпатијама гледало на поделу спорних територија у корист Србије. О томе су посебно писали *Morning Post* и *Westminster Gazette*. Премда је било и залагања да се подручја у Македонији, због којих је рат и почео, доделе Србији, ипак су преовладавали написи који су то право Србији оспоравали. *Morning Post* је 4. јула пренео телеграм Ројтера из Софије који је тврдио да би у случају да се остваре српско-грчки захтеви, те две државе добиле под своју управу 1.300.000 хришћанског становништва од тога 900.000 Бугара од којих 740.000 признају бугарски егзархат.⁵⁴ Ипак, 9. јула, исти лист је донео текст који је излазио у сусрет српским жељама око македонских територија. Истицало се да је „напад Бугара на Србију и Грчку резултирао осветничком правдом. После пораза, Бугарска се не може надати територијама у Македонији и мора се задовољити Тракијом.“⁵⁵

Снажна пробугарска осећања по питању уступања територија у Македонији исказао је у неколико текстова лист *Westminster Gazette*. Његова основна аргументација је била да су Бугари понели највећи терет рата с Турцима, и да није било Бугарске, Србија и Грчка никада не би имале прилику да деле Македонију. Лист је говорио афирмативно о Бугарима као о цивилизованом народу који поседује

⁵² АС, МИДС, ПО, 1913, Ф-IX, Д-II, Пов. бр. 4746, Посланство Краљевине Србије у Великој Британији - Председнику Министарског савета и министру иностраних дела Краљевине Србије Николи Пашићу, 29. VI / 12. VII 1913.

⁵³ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 23. јун 1913, *Times*, 3. VII 1913.; Преглед стране штампе -Прес биро Београд-1913, *Times*, 12. VII 1913.

⁵⁴ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 8. јул 1913, *Morning Post*, 4. VII 1913.

⁵⁵ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 12. јул 1913, *Morning Post*, 9. VII 1913.

развијене трговачке способности. Апеловало се и на велике силе да не дозволе да се Бугарска сувише ослаби и унизи јер то не би било у трајном интересу постигнутог решења.⁵⁶

Ратна екскурзија Бугарске завршена је августа 1913. године њеним потпуним војним и дипломатским поразом. Она је у Букурешту за зеленим столом изгубила готово све оно што је стекла победама над Турском у Првом балканском рату. С друге стране, Србија је остварила тријумфалну победу. О току Букурешке конференције писала је и британска штампа. Занимљиви су, међутим, коментари које је објављивао *Times* у другој половини 1913. а у којима су анализирани резултати Букурешке мировне конференције и балканских ратова. Чувени Баучер је последњег дана рада Букурешке конференције изнео своје оцене тог скупа у оштро интонираном коментару, *Једно неправично решење*. Он напомиње да се Уговор о миру из Букурешта не може сматрати коначним аранжманом јер Бугарску опкољава са пет страна и доводи је у очајан положај. Судбина тог уговора биће иста као и судбина Берлинског уговора, а то ће изазвати једну нову епоху крвопролића и борбе на Балкану, гласио је његов закључак.⁵⁷

Анализирајући резултате Другог балканског рата, Дејвид Баучер је у тексту, *Други балкански рат* објављеном 26. новембра 1913. констатовао да „тај рат није означио последњи чин драме крвопролића и јада на Балкану. Рат савезника против Турске је био у почетку рат за ослобођење, за Бугарску у погледу Македоније, за Грчку у погледу егејских острва, за Србију у погледу санџака. Међутим, прави циљ Србије је био заузеће северне Албаније са излазом на море. Такве амбиције нису постојале у почетку, бар што се тиче Грчке и Бугарске јер су оне ступиле у борбу са узвишеним циљем.“ Баучер је оптуживао Србију да је апсорбовала целу средњу и западну Македонију и тиме удвостручила своју територију. На крају текста који је изразито антисрпски, Баучер цинично закључује да „остаје да се види хоће ли Србија успети да свари тај велики залог“,

⁵⁶ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 25. јун 1913, *Westminster Gazette*, 3. VII 1913.; Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 12. јул 1913, *Westminster Gazette*, 8. VII 1913.; Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 13. јул 1913, *Westminster Gazette*, 9. VII 1913.

⁵⁷ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 31. јул 1913, *Times*, *Једно неправично решење*.

сматрајући да се тешко може одржати постојеће стање, иако нема сумње да ће србизирајући процеси постићи извештан успех.⁵⁸

Само четири дана касније на ступцима истог листа, специјални извештач из Србије објавио је текст, *Нова Србија. Изгледи за мир у Македонији*, у којем су Срби и њихова власт у Македонији осликани најлепшим бојама. Аутор је тврдио да Срби желе мир због економског и културног подизања и асимиловања анектираног земљишта. Констатовано је да је за време два балканска рата Србија имала више успеха од било које друге државе. „Потукли су Турке и Бугаре, угушили албански устанак, помогли Бугаре да заузму Једрене и Црногорце око Скадра. Резултат те непрекидне борбе је удвостручење њене територије. Срби верују да ће ако им остане Македонија у неспорном поседу за десет до петнаест година, она постати једна задовољна српска земља, а Македонци самовољно постати српски поданици.“ Специјални извештач листа је сматрао да главну претњу миру чине бугарске чете које упадају у Македонију са истока и из Албаније, где су се многи Бугари склонили за време Другог балканског рата.⁵⁹

Као и за време анексионе кризе, тако је и током балканских ратова британска штампа доста текстова посвећивала опису српске војске и њеним квалитетима. И Британци су, као и читав ондашњи свет били усхићени успесима српске војске и њиховом способности, обучености и храбрости. Та тематика постала је готово стална рубрика у листу *Daily Telegraph*. Из времена Првог балканског рата издвајају се два текста који је *Daily Telegraph* објавио на ту тему, 24. марта 1913. Бенет Барлет је публикувао текст, *Онда Једрена, Ближа посматрања*. У чланку се с много топлих речи осврнуо на опис српске војске истичући „да официри и редови изгледају сви до једнога као рођени војници, окретни и опремљени као најбоље трупе у Енглеској. Коњица им је изврсна, артиљерија модерна, превозна средства лака и јака, а топови изврсни“. Барлет је похвалио и организацију команди дивизија. Описујући надирање српске војске ка Једрену истакао је куриозитет да је испред пукова ишла војна музика, а да су војници поносно марширали пуни духа. Његов закључак

⁵⁸ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 29. новембар 1913, *Times*, 26. XI 1913, Други балкански рат.

⁵⁹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 3. децембар 1913, *Times*, 30. XI 1913, *Нова Србија. Изгледи за мир у Македонији*.

је био да су Срби увек били предводници у маршу на Једрене и да су имали главну заслугу у потискивању Турака.⁶⁰

Исти лист је најласкавије оцене о српској војсци у више махова објављивао и из пера Ашмида Бартлета, свог специјалног дописника из Србије за време Другог балканског рата. Извештавајући 9. јула о борбама око Криве Паланке, Бартлет је у најлепшем светлу писао о издржљивости српских трупа и дејству њене артиљерије.⁶¹ Он је, 11. јула исте године, публиковао у *Daily Telegraph*-у још један текст, *Српска војска* у коме је признао да „није видео трупе у бољем стању или са више борбеног духа као што је то српска војска, као и да се цео српски народ бори раме уз раме као један човек да би остварили трговачки излаз преко Солуна“.⁶²

Сумирајући писање британске штампе 1912. и 1913. године можемо рећи да су балкански ратови, а посебно сукоб са Бугарском дефинитивно изменили негативно поимање Србије у њеној јавности, чему је велики допринос управо дала британска штампа.

⁶⁰ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 13. март 1913, *Daily Telegraph*, 24. III 1913, Опсада Једрена. Ближа посматрања.

⁶¹ Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 12. јул 1913, *Daily Telegraph*, 9. VII 1913.

⁶² Преглед стране штампе - Прес биро Београд-1913, 1. јул 1913, *Daily Telegraph*, 11. VII 1913.

Aleksandar Rastović

**Reflection of Serbia in the British Press
During the Balkan Wars**

Summary

The paper analyzes the writings of the most important British papers on Serbia and the Serbian question during the Balkan wars. These wars marked a turning point in presenting the Serbs in the British press and among the public at large. Namely, from that time on the Serbs were presented in a completely new and positive light. That had been particularly noticeable after the speedy victories of the Serbian army, when every respectable British paper wrote with thrill about the courage and skill of the Serbian soldiers. The press covered the problem of the Serbian exit to the sea too, as well as the claims of Serbia to obtain the towns of Pec, Prizren, Debar and Djakovica. There were some instances of critical attitudes towards Serbia, like the case of disappearance of the Austrian consul Prohaska, or the press censorship. However, during the Second Balkan War, nearly all British papers covered Serbia in a positive light, while condemning Bulgaria as the main culprit for military conflicts with its previous ally.